

elvesztéséről is szólnak. De még olyan, korántsem jelentéktelen információt is megtudunk, hogy Csányi nem tud latinul, mert az ily módon írt levelek elolvasása nehézséget okoz számára. A családi események kapcsán értesülünk a nádor fiának születéséről vagy Csányi gyermekének haláláról is.

Ilyen mennyiségű iratnál még a számítógépes feldolgozás ellenére is, vagy éppen azért rengeteg szerkesztési hiba követhető el. A jegyzetek elcsúsztatása, a levelek helytelen számozása inkább esztétikai, s reméljük, nem olvasati probléma. A le-

véltári mikrofilmszámok jelölését indokolatlannak tartom, zavarólag hat az iratok olvasása közben. A Dél-Dunántúlra vonatkozó legújabb irodalom összeállítása viszont a további eligazodást segíti. A szerző felhívja a figyelmet néhány, e művel párhuzamosan használható forrásközlésre is (például Szakály Ferenc Horváth Márkról közreadott regesztáira). E kiterjedt levelezés adatai sokféle kutatási területen hasznosíthatók, az itt felsorolt példák mindennek csak töredékei.

Borbás Emese

BITSKEY ISTVÁN: HUNGARIÁBÓL RÓMÁBA. A RÓMAI COLLEGIUM GERMANICUM HUNGARICUM ÉS A MAGYARORSZÁGI BAROKK MŰVELŐDÉS

Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 267 l. (Italianistica Debreceniensis: Monográfiák, 2).

Művelődéstörténeti közhely, hogy a külföldi egyetemjárásnak és tanulmányutaknak minden korszakban fontos szerepe van az európai látókör és a korszerű gondolkodás terjesztésében. A nemzetközi hatások feltárása, a művelődés egyéni és intézményi közvetítőinek számbavétele Magyarországon több mint száz éve tart, s a különböző diszciplínák részeredményeinek felhalmozódása időről időre megkívánja egy-egy korszak vagy témakör öszszegző feldolgozását. Ma már nem vonható kétségbe, hogy a 16–17. századi magyarországi kultúra két fő európai hatóterülete az olasz és a német, s a barokk művelődés forrásai között kiemelkedő hely illeti meg a különböző egyházakhoz kapcsolódó felsőfokú oktatási intézményeket. Ugyanakkor nem hagyható említés nélkül, hogy e korszak és a nemzetközi hatások

kutatása egy időben háttérbe szorult, s a 16–18. századi művelődéstörténeti vizsgálatok hiányosságai különösen az egyházi, a vallásosságtörténeti gyökerekre visszavezethető jelenségek terén szembe tűnnek. Ehhez járul, hogy összességében jóval több ismerettel rendelkezünk a protestáns diákok egyetemjárásáról, mint a katolikusokéről, s olyan nézet is megfogalmazódott, amely szerint a katolikusok külföldi egyetemjárásánál jóval nagyobb jelentőséggel bírt a protestáns diákok hagyományos külföldi útja. E szemlélet jegyében jó ideig nem volt „divatos” téma a katolikusok külföldi tanulmányainak kutatása a 16–18. században, a továbbra is meglévő arányeltolódás mellett azonban ez a fajta szembeállítás ma már teljes egészében idejétmúltnak tekinthető.

Az olasz egyetemek kiemelkedő szerepe a magyar kultúra történetében általában ismert, jelentőségéhez mérten azonban viszonylag keveset tudunk a barokk Róma oktatási intézményeinek kisugárzásáról. Köztudomású, hogy az ellenreformáció kibontakozása idején Róma a reformációval szembeszálló katolikus értelmiség képzésének központjává vált, s a különböző nemzetek számára alapított pápai kollégiumok a 17–18. századi európai kulturális megújulás fontos tényezőinek számítottak. A közép-európai művelődés szempontjából kiemelkedő hely illeti meg az 1578-ban alapított Collegium Hungaricum és a már korábban fennálló Collegium Germanicum 1580-ban bekövetkezett egyesítésével létrehozott Collegium Germanicum Hungaricumot, amely – a két korábbi intézmény hallgatóit is ideszámítva – 1559–1782 között a több mint ötezer német diák mellett hatszáznál több magyarországi alumnusnak adott rövidebb-hosszabb tanulmányi lehetőséget. A hazatért alumnusok többsége különböző területeken tevékenykedve jelentősen hozzájárult az itáliai kulturális hatások közvetítéséhez és a magyarországi barokk művelődés formálódásához.

Ez a felismerés volt az egyik fő ösztönzője Bitskey István monográfiájának, amely jól áttekinthető rendszerbe foglalja a római magyar teológusképzés sajátosságait, s kijelöli azokat a kereteket, amelyek között a római felsőfokú oktatás hatásai eljutottak Magyarországra. A munka további előzményei között említhető Andreas Steinhuber száz évnél régebbi, döntően egyháztörténeti szempontú monográfiája a Collegium Germanicum Hungaricum történetéről, Veress Endre e század eleji matriculakiadása, valamint Peter Schmidt

döntően hermeneutikai és statisztikai módszerek kombinációjára építő, egyház- és társadalomtörténeti szempontokat előtérbe helyező 1984-es monográfiája a kollégium egyházpolitikai jelentőségéről, valamint a német hallgatóság összetételéről és szerepéről. Az említett német feldolgozásokban azonban a magyar részvétel a háttérben marad, illetőleg nem a valóságos helyzetnek megfelelő megvilágítást kap. Azt is meg kell említeni, hogy az anyaggyűjtést és a feldolgozást Bitskey István jórészt akkor végezte, amikor nem volt különösebben támogatott téma az egyházi gyökerekre visszanyúló művelődés vizsgálata. A mintegy tíz évi kutatás részeredményei a korábban napvilágot látott előtanulmányok révén nagy várakozást keltenek. Ezt fokozta, hogy az 1991-ben megvédett akadémiai doktori értekezés megjelenése öt évig váratott magára – igaz, hogy most a magyar kiadás mellett olaszul is megjelent. A kézirat lezárása óta eltelt időszakban Bitskey István tovább dolgozott a kérdés-körben, s e kutatások némely eredményei időközben ugyancsak napvilágot láttak (így például *Bellarmino-Rezeption und Antibellarminismus in Ungarn 1590–1625 = Religion und Religiosität im Zeitalter des Barock*, Hrsg. Dieter Breuer, Wiesbaden, Harrassowitz, 1995, 809–815).

A komparatív célkitűzésből és a szintézisre törekvésből adódóan a felhasznált szakirodalom és a források köre rendkívül széles. A feldolgozások közül ki kell emelni a kollégiumból hazatért személyek működésével kapcsolatos igen sokrétű és terjedelmes irodalmat, melynek nem elhanyagolható része a II. világháború előtti időből származik, s csak nehezen hozzáférhető. A forráskiadások közül Veress

Endre már említett, s Bitskey Függelékben közölt névsora révén az alumnusok számát tekintve teljesebbé tett munkája mellett megkönnyítették a feldolgozást többek között Lukács László monumentális forráskiadvány-sorozatai, a szegedi Adattár-sorozat kötetei, valamint egyes részkérdésekben a Pázmány-levelezés és Vanyó Tihamér két forráskiadványa. A szakirodalom és a forráskiadás hiányainak pótlására Bitskey István kiterjedt forráskutatást végzett, így mindenekelőtt a jezsuiták központi levéltárában a német, az osztrák és a római provinciáknak a kollégiumra vonatkozó iratanyagában, valamint a hazai egyházi levéltárakban. Ez utóbbiakból a jelenlegi részleges feldolgozottság és rendezetlenség miatt még számos, a téma szempontjából figyelemre méltó dokumentum előkerülésére lehet számítani. A nyomtatott források közül kiemelkedik a volt alumnusok irodalmi munkásságának számbavétele.

A magyarországi diákok késő középkori és 16. század eleji római tartózkodását, a 16. században újonnan alapított római kollégiumok, köztük a Collegium Germanicum Hungaricum megalakulásának történetét bemutató fejezetek után a könyv két nagy részre tagolódik. Az első korszakokra bontva tárgyalja a magyarországi alumnusok részvételét és sorsának alakulását a kollégium életében. A második rész tematikus csoportosításban mutatja be a Rómát járt növendékek magyarországi tevékenységének hatását az egyházi élet, a képzőművészeti mecenatúra, az oktatás- és könyvtárügy, valamint az irodalom és a zene területén. Az anyag elrendezését és a feldolgozás módszerét sokoldalú megközelítés és magasfokú rendszerzőképesség jellemzi. Az alap gondolat

megvalósítását szolgálja az egyes tudományágak részadatainak következetes egyeztetése és egységbe foglalása. A koncepció további erénye, hogy folyamatában és egységében veszi számba az elért eredményeket, láthatóvá teszi a hiányosságokat, s természetes kapcsolatot teremt a régebbi és az újabb vizsgálódások, a szakirodalom és az újonnan feltárt források között. A szerző tisztában van azzal is, hogy a gazdasági, társadalmi változások, valamint az egyháztörténeti és -politikai összefüggések figyelembevétele nélkülözhetetlen feltétele az irodalmi, a képzőművészeti, a tudományos és más vonatkozások beillesztésének a korszak összehasonlító eszme- és művelődéstörténetébe.

A kezdeti nehézségek (1580–1600), viták (1601–1637) és a konszolidáció (1637–1685) korszakai után a római stúdiumok fénykorát Bitskey István különböző szempontok alapján 1686–1773 között határozza meg, amit a jezsuiták nélküli, jórészt domonkos irányítás alatt álló (1773–1782) és a páviai (1783–1798) időszak követett. A körültekintő korszakbeosztás és az említett periódusok árnyalt bemutatásának köszönhetően nyomon követhető a folyamat, melynek során a kezdetben polgári, lelkipásztori tájékozódású kollégium különböző okok következtében nagyjából a 17. század első harmadának végére nemesi jellegű intézménnyé vált, majd az 1740-es évektől kezdve ez a vonás némileg visszaszorult. A kollégium szellemi életének meghatározó sajátosságai közül a jezsuita nevelési elvek és a világi klérus oktatási igényei közti kompromisszum, a hangsúlyos nemzetközi jelleg, valamint a teológiaoktatás és a humanista erudíció szoros kapcsolata emelkedik ki, amelyekhez az 1740-es évektől a pol-

gári tájékozódású tendenciák, illetőleg a felvilágosodás némely kísérőjelenségének lehetséges hatása társult.

A kollégium magyarországi hatásának jelentőségét önmagában is mutatja az a megfigyelés, amely szerint a 17–18. századi főpapi kinevezések mintegy 60%-ában volt római alumnusokra esett a választás (szemben a német birodalmi egyházmegyék 18, illetőleg a Habsburg-koronához tartozó nem magyarországi egyházmegyék 29,5%-ával), s hogy a 16–18. századi művelődés egész sor jelentős alakja töltött rövidebb-hosszabb időt a kollégiumban. A Collegium Germanicum Hungaricum a vizsgálatok alapján jóval több volt nemzetközi jelentőségű oktatási intézménynél, mivel a pápai udvari kultúra illetőleg a jezsuita rend által meghatározott, egységes eszmerendszert, szemléletmódot és magatartásformát sugárzott, több mint kétszáz éven át megszakítás nélkül a katolikus egyházi értelmiség felső szintű képzési központja volt, s földrajzi elhelyezkedése, infrastruktúrája és tágabb szellemi környezete révén fontos szerepet játszott az antik, a középkori és a humanista hagyományok közvetítésében. Ehhez járul, hogy a szűkebb teológiai, vallási ismeretanyagok közlése mellett, illetőleg azokkal párhuzamosan és szorosan összefonódva a kollégium tág lehetőséget adott a történeti, az irodalmi, a képzőművészeti, a zenei stb. műveltség fejlesztésére, s a különböző előképzettséggű növendékeket egységesítő hatása mellett az adott kereteken belül teret biztosított az egyéni hajlamok és képességek kibontakoztatására.

Amikor Bitskey István a kollégium egykori növendékeinek megnyilvánulásai-
ban kimutatja a közös gyökereket, tisztában van azzal, hogy a minták és hatások

csak bizonyos feltételek mellett, nem mindenkire egyformán és változó intenzitással hatottak. A különbségek azonban másodlagosak a katolikus vallásos kultúra terjesztésének alapjában egységesnek tekinthető eszközei és megnyilvánulásai mellett. A kollégium hatásának további fontos sajátossága, hogy a teológiával kapcsolatos tudományokon túl a művelődés szinte minden területét átfogta, s a klérus Rómához kötődésének a 17. század végétől kezdve fontos szerepe volt a bécsi abszolutisztikus törekvések mérséklésében.

A római iskolázottságú klérus főpap-
ságra emelkedett tagjainak az elemzések szerint meghatározó szerepe volt Magyarország 18. századi újjáépítésében, a papképzés újjászervezésében, könyvtárak alapításában és a barokk művelődés központjainak számító egyházmegyei székhelyek kiépülésében. A képzőművészeti mecénátúra vizsgálatakor Bitskey jóval több itáliai, ezen belül római hatásra hívja fel a figyelmet, mint amennyit a művészettörténet eddig számon tartott. Az sem tekinthető véletlennek, hogy a kollégium egykori növendékei főpapi mecénásként nem átlagos szintű mestereket, hanem többnyire európai rangú művészeket kértek fel elképzeléseik megvalósítására. Mecénási tevékenysége mellett, azzal szorosan összefonódva számos egykori római alumnus maga is aktív művelője volt a tudományok és a művészetek valamelyik területének; többen közülük különböző kegyességi munkákat szereztek, illetőleg az európai vallásos irodalom jeles műveit fordították magyarra. Az irodalomtörténet szempontjából külön figyelmet érdemelnek azok a részek, amelyeket a szerző több kollégiumi növendék Árkádia-tagságának, valamint a nagyszámú pálos alumnus római

képzésével szorosan összefüggő írói munkásságának szentelt.

Összefoglalóan megállapítható: a Rómában végzett magyarországi egyházi értelmiségnek mint jelentős anyagi, erkölcsi és szellemi befolyással rendelkező, önálló kultúráközvetítő rétegnek a meghatározása, e réteg társadalmi összetételének és sokrétű művelődéstörténeti szerepének összefüggő bemutatása, valamint az olasz-magyar kulturális kapcsolatok eddig homályban hagyott fejezetének megvilágítása Bitskey István könyvének legfőbb érdeme. A könyv nyomán módosításra szorulnak az olyan sommás nézetek, hogy például a

jezsuiták és a világi főpapok a feudális rendi dualizmus változatait képviselték, s árnyaltabban látjuk az olyan általános megállapításokat is, hogy a katolikus klérus a 18. században a magyar feudális uralkodó osztályt képviselte. A kötet által kijelölt, mielőbb elvégzendő feladatok közül megemlíthető az egyházi értelmiség önszemléletében és irodalmi tudatában megfigyelhető változások és e változások összetevőinek tisztázása, valamint a székeskáptalanok mint másodvonalbeli vezető-, alkotó- és mecénásréteg művelődéstörténeti jelentőségének a feltárása.

Tüskés Gábor

TÓTH ISTVÁN: PHOEBUS FORRÁSA. A VÁRADI LATIN NYELVŰ HUMANISTA KÖLTÉSZET ANTOLÓGIÁJA

Nagyvárad, Literator Könyvkiadó, 1996, 450 l.

Tóth István irodalmi munkásságának évtizedek óta szerves része a műfordítói tevékenység. A kiváló erdélyi költő sokat fordított a huszadik századi – elsősorban kortárs – francia költészetből; erről tanúskodnak a hatvanas–hetvenes években megjelent fordításkötetei (*Jó reggelt, Párizs!*; *Írásjelek a földön*; *Eugène Guillevic legszebb versei*), de a román költészetnek is avatott tolmácsolója (népdalok és népballadák, M. Eminescu, M. R. Paraschivescu, Al. Andrițoiu versei). Mindemellett figyelme már régóta a latin nyelvű (15–18. századi) erdélyi–magyarországi humanista költői hagyományok felé irányul, aminek számottevő bizonyosságai az *Alkinoosz kertje* (1970) és a *Múzsák fellegvára* (1977) című antológiák, legutóbbi könyvében pedig Nagyvárad egykori latin nyelvű poézisével ismerteti meg olvasóit. Várad tudvalevően nemcsak a 20.

századi magyar irodalmi-kulturális élet megújulásában játszott kezdeményező szerepet (Ady és a holnaposok révén), hanem az előző évszázadokban is egész nemzeti kultúránknak – és főleg a polgárosodásra fogékony szellemiségnek – egyik fontos centruma volt. Azzá vált először a Hunyadiak korában, különösen Vitéz János püspöksége idején, aki – mint Hunyadi János diplomatája és szellemi támogatója – az itáliai gyökerű reneszánsz és humanista műveltséget ezen a tájon meghonosította. „Vitéz leveleiből állt össze az első tudományos könyv – olvassuk a kötet előszavában –; tudományos érdeklődése és tájékozottsága folytán európai rangú könyvtárat létesít a várban, ahonnan a pápa is (!) kölcsönkér könyveket. Ő állította fel az első csillagvizsgálót a városban, és ugyancsak ő segítette Galeottót természettudományos munkája kiadásá-